

ABESE'NİN MUHATABI KİMDİR? (ABDULLAH B. ÜMMÜ MEKTÛM OLAYI) WHO IS THE ADDRESSEE OF ABESE (THE CASE OF ABDULLAH B. UMMU MEKTUM)

2017 • SAYI:1 • SAYFA 41-74

İHSAN ARSLAN

DOÇ. DR.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN Ü. İLÂHİYAT FAK.

ABSTRACT

Commentators, regarding the revelation reasons of the surah Abese consider that the addressee of Abese ve tevella is the Prophet due to the attitude he displayed towards Abdullah b. Ummu Mektum. Some of the today's scholars state that the addressee is not the Prophet because they cannot associate grimacing and turning his back with Him. Main commentary sources, on the other hand, emphasize that such a condemnation does not harm the Prophet's noble morality nor does it causes a damage to His value in the presence of Allah. Does the Prophet's grimacing and turning his back due to a question addressed to him really cause a defect in his superior human qualities and his prophethood? This paper tries to explain who is the addressee of Abese within the frame of details of the Arabic language and logical rules.

Keywords: Koran, Prophet, Abese, Condemnation, Addressee.

ÖZ

Müfessirler, Abese sûresinin sebab-i nüzûlüne dair bilgileri dikkate alarak Abese ve Tevellâ'nın muhatabının Abdullah b. Ümmü Mektûm'a karşı sergilemiş olduğu tavrından dolayı Hz. Peygamber olduğu görüşündedirler.

Günümüz araştırmacılarından bazıları, yüz ekşitip sırt çevirmeyi Hz. Peygamber'e yakıştıramadıkları için, muhatabın Resûlullah olmadığını belirtmektedirler. Temel tefsir kaynakları ise, böyle bir kınamanın Resûlullah'ın yüce ahlâka sahip olmasını zedelediğini ve Allah katındaki değerine de hâle getirmediğini vurgulamaktadır. Gerçekten de Kur'ân'da ahlâkından övgüyle bahsedilen Hz. Peygamber'in yöneltilen bir sorudan dolayı yüzünü ekşitmesi ve sırt çevirmesi, onun üstün insanî vasıflarında ve peygamberliğinde bir eksiklik meydana getirir mi? Bu makale, Abese'nin muhatabının kim olduğunu Arap dilinin incelikleri ve mantık kuralları çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Peygamber, Abese, Kınama, Muhatap.

Giriş

Tarihî süreç içerisinde Allah insanları hidâyete erdirmek ve onlara doğru yolu göstermek amacıyla peygamberler göndermiştir. Bunlar, gerek getirdikleri mesajlarla ve gerekse yaşam tarzlarıyla içinde buldukları topluma model insan davranışlarını sunarak pek çok kişinin takdirini kazanmışlardır. Peygamberlik halkasının son zincirini oluşturan Hz. Peygamber de hem vahye muhatap olması hem de insan olması açısından söz, fiil ve takrirleriyle önemli bir konuma sahiptir. Resûlullah'tan sâdir olan eylemler Müslümanları yakından ilgilendirmektedir. Hakkında ilâhî hüküm bulunan her hangi bir konuda hem onun hem de Müslümanların ona uymaktan başka tercih hakları bulunmamaktadır. Ancak ilâhî hüküm dışında kalan konularda ise o, en doğruya ulaşmak için bazen kendi fikrini tercih etmiş, bazen de arkadaşlarının fikrine göre hareket etmiştir.

Hz. Peygamber, 610 tarihinde risâlet görevini üstlendikten sonra Allah'ın emir ve nehiyelerini içeren İslâmiyeti tebliğ etmeye başladı. Bu amaç doğrultusunda tek başına üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirmek için en yakınlarından başlayarak güvendiği insanlara dini anlatmaya koyuldu. Geleneksel toplumlarda ve atalar kültürünün baskın olduğu çevrelerde ortaya çıkan yeni düşünce ve fikirler başlangıçta tepkiyle karşılanır. Eğer bu yeni ideoloji, sistemi kurum ve kuruluşlarıyla değiştirmeyi, topluma yeni renk katmayı ve insanlara doğuştan getirdikleri temel hak ve hürriyetleri vaad ediyorsa, sistemin koruyuculuğunu yapanların etkisiyle halk kitlelerinin harekete geçmesi daha kolaydır. Menfaat ve çıkarlarının ellerinden gideceğini düşünenler, sistemin kendilerine sağladığı imkânlardan yararlanarak karşı tarafı zor durumda bırakmak için etkin bir mücadeleye başlarlar. Bu durumda toplumsal çatışma kaçınılmaz olur. Böyle bir durumda başarılı olmak için, toplumda önemli mevki ve makamlarda

bulunan kişilerin tarafınızda yer alması, sizleri bir adım öne çıkartacaktır. Bu sebeple marjinal kalmayan, geniş sahalara yayılma arzusunda olan her yeni oluşumun hedefinde bu kişiler bulunmaktadır.

Böyle bir yapıda olan toplumda Allah Resûlü mesajını geniş kitlelere ulaştırmak için toplumu oluşturan bireyler arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin tebliğ faaliyetlerinde bulunmaya başladı. Genel olarak peygamberlerin ilk çağrılarında toplumun orta ve alt tabakalarını oluşturanlar olumlu cevap verirken, makam-mevki sahibi ve varlıklı insanlar şiddetle karşı çıkmışlardır. Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu toplum da aynı tavrı göstermiştir. Bu sebeple İslâm'ın gelişmesinde beklenen seviyede hızlı gelişmeler yaşanmamıştır. Resûlullah bu süreci hızlandırıp İslâm davetinin önünde bulunan engelleri kaldırarak daha fazla insanın İslâm ile buluşmasına vesile olmak amacıyla nüfuz sahibi kişilerin İslâm'a girmesini çok arzu ediyordu. Allah Resûlü zaman zaman onlarla görüşüyor, ancak istediği neticeyi bir türlü alamıyordu. Hz. Peygamber, onların İslâm'a girmelerinden ümidini kesmiyor, onlar da İslâm'a karşı tepkilerini ve karşı çıkışlarını hafifletmedikleri gibi başta Allah Resûlü olmak üzere yeni dine girenlere zulüm, baskı ve şiddet uygulamaktan bir an bile geri durmuyorlardı. Bu durum, Resûlullah'ı ve Müslümanları karamsarlığa itmediği gibi onların yeni davaya olan bağlılıklarını arttırıyordu. Şiddetli bir şekilde engellemelere rağmen Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi karizmatik kişiliğe sahip olanların da İslâm'a girdiği oluyordu. Bu iki karakterin İslâm'a girmesinden sonra Müslümanlara karşı topyekün uygulanan boykotu dikkate aldığımızda, genel konjonktürün yapısında bir değişme olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla davayı sırtlayacak ve engelleri kaldıracak önemli şahsiyetlere ne kadar ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. O dönemde yeni inancın başarıya ulaşmasında dinamo görevi görecektir olan yegâne kişi, Hz. Peygamber'dir. O, bunu yaparken diğerlerini Müslümanlara önceleyerek yapmamış, karşı tarafı kazanarak İslâm'a ve Müslümanlara hizmet etmek amacıyla gerçekleştirmiştir.

Hz. Peygamber, bu amacını gerçekleştirerek İslâm davetinin önündeki engelleri kaldırıp Müslümanlara rahat nefes aldırarak amacıyla Kureyş'in ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ebû Cehil, Amr b. Hişam, Abbas b. Abdülmüttalib, Ümeyye b. Halef, Ubey b. Halef ve Velid b. Muğîre gibi simalara İslâm'ı tebliğ etmeye başladı. Hz. Peygamber o esnada Mukâtil b. Süleyman'ın rivayetine göre Ümeyye b. Halef ve Abbas b. Abdülmüttalib;¹ Taberî, İbn Kesîr ve Süyûtî'nin rivayetlerine göre

¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 451.

Ubey b. Halef;² Mâverî'nin rivayetine göre Ümeyye b. Halef;³ Fîrûzâbâdî'nin rivayetine göre Abbas b. Abdülmuttalib, Ümeyye b. Halef ve Safvân b. Ümeyye⁴ ve Süyûtî'nin diğer rivayetinde ise Utbe b. Rebîa, Abbas b. Abdülmuttalib ve Ebû Cehil b. Hişâm;⁵ Tabersî'nin rivayetine göre Utbe b. Rebîa, Ebû Cehil b. Hişâm, Abbas b. Abdülmuttalib, Übey b. Halef ve Ümeyye b. Halef⁶ Mehmet Okuyan'a göre Velîd b. Muğîre⁷ ve Mustafa İslamoğlu'na göre de Velîd b. Muğîre, Muğîre b. Şu'be ve Ubey b. Ka'b ile konuşmaktaydı.⁸ ile konuşmaktaydı. İşte bu esnada, Hz. Hatice'nin dayısının oğlu,⁹ fakir olan ve gözleri görmeyen asıl ismi Abdullah b. Şureyh b. Mâlik b. Rebîa el-Fihri olan Ümmü Mektûm¹⁰ geldi ve Hz. Peygamber'in meşguliyetinden habersiz olduğundan söze karışarak: "Ya Muhammed! Bana doğru yolu göster."¹¹ Başka bir rivayette ise: "Ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret" dedi.¹² Ümmü Mektûm bu

² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988, c. XXX, s. 51; İbn Kesîr, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts, c. III, s. 599; Celâleddin Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-Tefsîri'l-me'sûr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2010, c. VI, s. 518.

³ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn Tefsîru'l-Mâverî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., c. VI, s. 202.

⁴ Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, s. 635.

⁵ Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, c. VI, s. 518.

⁶ Ebû Ali el-Fadl b. Hasen et-Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ts, c. VI, s. 36.

⁷ Mehmet, Okuyan, *Kısa Sürelerin Tefsiri*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010, c. III-IV, s. 408.

⁸ Mustafa, İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 1222; Mustafa, İslamoğlu, *Kur'an Sürelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 456-457.

⁹ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi Ahvâli Enfesi nefis*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, c. III, s. 254.

¹⁰ Abdullah b. Ümmü Mektûm hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, c. IV, s. 154-161; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dârü'l-Ceyl, Beyrut 1992, c. III, s. 901; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1989, c. III, s. 263; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts, c. IV, s. 284-285.

¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, c. XXX, s. 51; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-tenzil ve Uyûni'l-ekâvil fi Vucûhi't-te'vil*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ts. c. IV, s. 217; Fahreddin Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dârü'l-Hadîs, Beyrut ts, c. XXXI, s. 54; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dârü'l-Hadîs, Mısır 1950, c. XIX, s. 209; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1979, c. IV, s. 470; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Dârü'l-Hadîs, Mısır 1301, c. XV, s. 49.

¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, c. XXX, s. 51; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*,

isteğini, Hz. Peygamber'in kendisiyle meşgul olmasını istediği için bir kaç defa tekrarlardı. Hz. Peygamber etrafında bulunan Kureyş ileri gelenlerinin dağılmasından endişe ederek,¹³ sözünün kesilmesinden hoşlanmadığı için onunla ilgilenmeyip, diğerleriyle konuşmaya devam etti. Hz. Peygamber'in sözünün kesilmesinden hoşlanmaması, insanların, kendisine tâbi olanların âmâlar, sefiller ve köleler olduklarını düşüneneceği kaygısından dolayıdır.¹⁴ Ancak Hz. Peygamber'in bu yaklaşım tarzı aşağıdaki âyetlerin gönderilmesine sebep olmuştur.

“Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak, yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; sen ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırılmıyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu Kur'an bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır.”¹⁵

Mâlik b. Enes ve Tirmizî bu sûrenin, Hz. Peygamber'in Mekke'nin ileri gelenlerine tebliğde bulunduğu bir esnada Abdullah b. Ümmü Mektûm'un sözünü kesmesi üzerine onun Ümmü Mektûm'dan yüz çevirip diğerleriyle ilgilenmesinden dolayı nâzil olduğunu belirtmektedirler.¹⁶ Buhârî ise Abese sûresinin sebep-i nüzülü hakkında herhangi bir rivayette bulunmamaktadır.¹⁷ Daha sonraki dönemlerde Hz. Peygamber, Abdullah b. Ümmü Mektûm'ü gördüğünde *"Rabbimin beni kınamasına sebep olan kişiye merhaba!"* diyerek ihtiyacı olup olmadığını sorar ve kendisine ikramda bulunurdu.¹⁸

Hz. Peygamber'in kendisinden bir şey istemeye gelen Ümmü Mektûm'dan yüz çevirmesi, onunla ilgilenmemesi, onun elit tabakadan olmasından dolayı değildir. Çünkü Hz. Peygamber, İslâm'ı tebliğ ederken zengin, fakir; hür, köle ayrımı yapmazdı. İslâm'ın tebliğ edilmeye başlandığı toplumun sosyo-kültürel şartları dikkate alındığında Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı, Mekke'nin ileri gelenlerinin İslâm'a girmesiyle tebli-

c. XXXI, s. 54; Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. XIX, s. 210; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. IV, s. 470.

¹³ Bekkâî, *Nuzûmü'd-dürer fî Tenâibi'l-âyâti ve's-süver*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1984, c. XXI, s. 250.

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. XIX, s. 210.

¹⁵ Abese, 80/1-12.

¹⁶ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, “Kitâbü'l-Kur'an”, 8, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî*, “Kitâbü't-Tefsîr”, 80, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

¹⁷ Buhârî, “Kitâbü't-Tefsîr”, 80, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

¹⁸ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971, c. IV, s. 688; Mustafa Hocaoğlu, *Kur'an'da Yolculuk - Otuzuncu Cüz'ün Tefsiri*, Hüner Yayınevi, Konya 2014, s. 37.

ğini daha geniş alanlara ve insanlara ulaştırmak, davetin önündeki engelleri kaldırmak ve Müslümanların rahat bir şekilde dinî inançlarının gereklerini yerine getirmelerine imkân sağlamak içindir.

İslâm dünyasında *Abese*'nin muhatapları konusunda farklı görüşte olan bilginler bulunmaktadır. Biz, bu görüşleri iki grup hâlinde incelemeye çalışacağız.

A) *Abese*'nin Muhatabının Hz. Peygamber Olduğunu Savunanların Görüşleri

1. *عَبَسَ وَتَوَلَّى* ifadesindeki gaib sîgasında kullanılan zamir, yüz ekşitme ve yüz çevirme eylemleri Hz. Peygamber gibi birisinden sâdır olmayacağından dolayı, bu tür hareketlerin Hz. Peygamber dışında birisinin yapabileceğini ihsas ettirerek Hz. Peygamber'e saygı için kullanılmıştır. Muhatap zamiri ise, Hz. Peygamber'e uzaklaşmadan sonra yakınlaşma ve yüz çevirmeden sonra yönelme gerçekleştiğinden yine de Hz. Peygamber'e saygı için kullanılmıştır.¹⁹

2. *عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى* “*Âmâ geldiği için surat astı ve sırt çevirdi.*” Bu âyetlerde üçüncü tekil şahıs zamiri olarak “هو” gâib sîgası kullanılmıştır. Daha sonraki âyete ise *أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى* muhatap zamiri “ك” ile başlanmıştır. Arap belâgatında gâib zamirinden muhatap zamirine geçiş şeklindeki kullanımlara iltifat sanatı denilmektedir. Bu tarz kullanımlar Kur’ân-ı Kerîm’de sık sık görülmektedir. Örneğin Fâtiha sûresinde, “*Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm ve din gününün sahibi olan Allah’a aittir*”²⁰ ifadelerinde gaib zamiri kullanılırken beşinci âyette ise, “*Yalnız sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz*”²¹ ifadelerinde muhatap zamiri kullanılmak sûretiyle iltifat sanatı yapılmıştır. Dolayısıyla *Abese*'nin muhatabı Hz. Peygamber’dir.

3. Muhammed Esed, *Abese*'nin muhatabının Hz. Peygamber olduğunu belirterek şunları söylemektedir: “Kur’ân’ın *Abese* sûresinin 1. ve 2. âyetlerinde şiddetli uyarısı üçüncü şahıs hâlinin kullanılmasıyla vurgulanmıştır. Gözleri görmeyen bir insana yüzünü ekşitme gibi bir davranış, sıradan bir insan tarafından yapıldığında küçük bir nezaketsizlik olarak değerlendirilecek iken, bir peygamber tarafından işlenmesi hâlinde ilâhî azarı hak eden büyük bir günah olarak görüldüğüne dolayı olarak işaret edilmekte ve ikinci olarak da Kur’ânî vahyin objektif niteliği sergilenmektedir. Çünkü Allah’ın kendisini azarlamasını bütün dünyaya duyurmakla Hz. Peygam-

¹⁹ Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâi, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur’ân*, Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Tahran 1393, c. XX, s. 304-305.

²⁰ Fâtiha, 1/1-4.

²¹ Fâtiha, 1/5.

ber, kendi istek ve özlemlerini dile getirmediğini göstermiş olmaktadır."²²

4. عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى
âyetlerindeki “هو” zamiriyle Hz. Peygamber’in değil, müşrik birisinin kastedildiği ve dolayısıyla kınanan kişinin Hz. Peygamber olmadığı varsayıldığında أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَى فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى (*Kendini müstağnî görene gelince, sen onunla meşgul oluyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmasından sana ne!*) âyetiyle de başkasının kastedilmesi gerekmektedir. Ancak kaynakların geneli burada kınanan kişinin Hz. Peygamber olduğunda ittifak hâlinedirler. Bu sebeple buradaki kınama *Abese* ve *Tevellâ*’daki kınamadan daha da ağır olduğundan *Abese*’nin muhatabı Hz. Peygamber’dir.

5. وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى وَهُوَ يَحْسَى
içinde sana gelene gelince) âyetiyle Abdullah b. Ümmü Mektûm’un geliş gayesi açıklanmaktadır. Böyle birisine karşı daha dikkatli olması gereken Hz. Peygamber bazı durumları gözeterek gereken ilgi ve alâkayı Ümmü Mektûm’a göstermemiştir. Bu sebeple فَانْتَ عَنْهُ تَلْهَى كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (*Sana geleni bırakıp ona aldırmiyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu Kur’ân bir öğüttür.*) âyetiyle Hz. Peygamber istemeyerek yaptığı davranışından dolayı kınanmıştır.

6. Fahreddin Râzî, Hz. Peygamber’in kınanmasını üç soru sorarak açıklamaya çalışmaktadır:

a. Ümmü Mektûm, aslında te’dibe ve azarlanmaya müstehak iken, Allah, peygamberini, Ümmü Mektûm’u eğitip, yaptığı hareketin yanlış olduğunu ihsas ettirmesinden dolayı neden kınanmıştır? Bu soruya iki şekilde cevap verebiliriz:²³

1. Durum her ne kadar sizin bahsettiğiniz gibi olsa dahi, bu hadisenin dış görünümü, zenginlerin, fakirlere ve fakirlerin kalplerinin kırılmasına yeğ görüldüğü ve takdim edildiği zannını uyandırmaktadır. İşte bundan dolayı da böyle bir kınama olmuş olup, bu ifadenin bir benzeri de²⁴ “*Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma...*”²⁵ âyetinde vurgulanmaktadır.

2. Belki de bu kınama işi, Hz. Peygamber’den açıkça sudûr eden bu hareketten dolayı değil, tam aksine kalbinde bulunan düşünceye binaendir. Bu durum, Hz. Peygamber’in kalbinin oradakilere yakınlığı, oradakilerin kıymeti, makamlarının yüce olması yüzünden onlara meyletmesi; tabiatının, onun kör olması, yakınlığı bulunmaması ve daha az kıymetli olması

²² Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1996, c. III, s. 1235-1236.

²³ Fahreddin Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, Mısır ts, c. XXX, s. 54

²⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, c. XXX, s. 55.

²⁵ En’âm, 6/52.

sebebiyle o âmâdan uzak durmasıdır. İşte bu yüz çevirme işi, kalpteki bu tür sebeplerden dolayı olduğu için bu kınama, eğitmesine binaen değil, eğitime fiilinin bu tür duygulardan dolayı olduğuna işaretler.²⁶

b. Yüce Allah, Hz. Peygamber’i sırf yüzünü ekşittiği için kınadığına göre bu, Yüce Allah tarafından Ümmü Mektûm için büyük bir saygı ve tâzim olmuş olur. Böyle olunca da nasıl bu tâzimin yanı sıra ve de insanı bu tür vasıflarla anmanın onun durumunu ağır biçimde tahkir etmeyi gerektireceğine binaen onu “âmâ” diye anmıştır? Râzî sorduğu bu soruya şöyle cevap vermektedir: Yüce Allah’ın bu şahsı kör diye anması, onu küçümsemek için değil, tam aksine şöyle demek içindir: “O, kör olduğu için daha fazla şefkate ve acımaya müstehaktı. Bu sebeple Ey Muhammed, senin ona kaba davranman sana nasıl yakışır?”²⁷

c. Hz. Peygamber’in maslahat ve fayda kabul ettiği konularda ashâbına her türlü muamelede bulunması hususunda kendisine müsaade edilmiş olduğu her hâlükârda anlaşılmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber çoğu kez ashâbını eğitiyor ve onları pekçok şeyden men ediyordu. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü Hz. Peygamber, onları eğitmek ve onlara en güzel davranış biçimlerini öğretmek için gönderilmişti. Bu sebeple yüzünü ekşitmesi, Yüce Allah’ın, Hz. Peygamber’e ashâbını eğitime işinde vermiş olduğu müsaadeye dâhil olmuş olur. Ona bu hususta müsaade edildiğine göre bu hareketten dolayı Hz. Peygamber niçin kınanmıştır? Râzî bu soruyu da şöyle cevaplamaktadır: Hz. Peygamber’e ashâbını eğitime konusunda izin verilmişti. Ancak burada bu hareket, zenginlerin fakirlere tercih edildiği zannını uyandırıp, bu da dünyanın, dine tercih edilmesi vehmini doğurduğundan dolayı kınama gerçekleşmiştir.²⁸

7. Râzî, bu olayın meydana gelmesine sebep olan Ümmü Mektûm’un üç noktadan hatalı olduğunu belirterek şunları söylemektedir:

a. Abdulah b. Ümmü Mektûm her ne kadar gözlerini kaybetmiş olmasından dolayı oradakileri görmese bile, duyu organlarının sağlam olmasından dolayı Hz. Peygamber’in o kâfirlere hitap ettiğini ve seslerini duyuyordu. Orada konuşulanları duymuş olmasından dolayı Hz. Peygamber’in bu işe ne denli ehemmiyet verdiğini anlamış olmalıydı. Bundan dolayı onun, Hz. Peygamber’in sözünü kesmeye yönelmesi ve Hz. Peygamber’in gayesi tamamlanmadan önce araya kendi maksat ve talebini sokuşturması, Hz. Peygamber’e eziyettir. Bu ise, büyük bir günahdır.²⁹

b. Daha mühim olan, daha az mühim olandan önce gelir. Bu kişi zaten

²⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, c. XXX, s. 55.

²⁷ Râzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 55.

²⁸ Râzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 55.

²⁹ Râzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 54.

Müslüman olmuş, dine ihtiyaç duyduğu şeyleri de öğrenmişti. Ama o kâfirler Müslüman olmamışlardı. Hâlbuki onların Müslüman olmaları büyük bir topluluğun Müslüman olmasına sebep olacaktı. Ümmü Mektûm'un araya ufacak bir maksattan dolayı bu sözü sokuşturması, bu büyük menfaatin elde edilmesine engel olmuştur ki, bu da haramdır.³⁰

c. Yüce Allah: “(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağıranların çoğu akli ermeyen kimselerdir”³¹ buyurmuş, böylece bu kimseleri vakitsiz olarak seslenmekten bile nehyetmiştir. Bu sebeple kâfirleri iman kabul etmekten alıkoyan ve en mühim bir esnada Hz. Peygamber'in sözünü kesen, inkitâyâ uğratan bu sesleniş, bir günah ve mâsiyet olmaya daha uygun ve daha elverişlidir. Böylece yaptığımız bu açıklamalarda Ümmü Mektûm'un yaptığının bir günah ve bir mâsiyet; Hz. Peygamber'in yaptığı şeyin ise gerekli olduğu sâbit olmuş olur.³²

8. Peygamberlerden günah sudûr edebileceğini söyleyenler bu âyete tutunarak şöyle demektedirler: “Allah'ın bu hareketinden dolayı Hz. Peygamber'i kınaması, bu hareketin günah olduğuna delâlet eder. Bunun böyle algılanması uzak bir ihtimaldir. Ancak bu hareket tarzı tek bir şeye, yani Hz. Peygamber'in zenginleri fakirlere tercih etmesi vehmine göre değildir. Durum böyle olunca da Hz. Peygamber'in bu hareketi, ihtiyatlı olanı ve en iyi davranışı yapmama şeklinde meydana geldiği için günah değildir.”³³

9. Müfessirler âyette “Yüzünü ekşitti ve çevirdi” diye bahsedilen şahsın Hz. Peygamber; “âmâ” şeklinde bahsedilen şahsın da Ümmü Mektûm olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. *Abese* kelimesi mübalağa için şeddeli de okunmuştur ki, bunun benzeri keleha ile kelleha'dır. Âyette geçen *أَنْ جَاءَهُ* ifadesi, nahivcilerin daha yakına mı, daha uzağa mı amel ettirme konusundaki ihtilaflarına göre, ya *تَوَلَّى* ya da *عَبَسَ* fiilleriyle mensuptur. Buna göre mâna: “*Kendisine o âmâ geldiği için yüzünü ekşitti ve döndü*” şeklinde olur. *أَنْ جَاءَهُ* ifadesi iki hemzeyle okunduğu gibi, hemzeler arasına elif getirilmek sûretiyle de okunmuştur. *عَبَسَ* kelimesi sonunda vakıf yapılmış, *تَوَلَّى* ile yeniden söze başlanmıştır ki, buna göre anlam: “*Ona âmâ geldiği için mi?*” şeklinde olur. Buna göre buradaki hemze-i istifham ile istifham-ı inkâr kastedilmiştir. Resûlullah'tan sâdir olan o kusuru dile getirip sonra da ona hitap ile yönelmede bu işin çok yadırgandığının delili vardır. Bu tıpkı, bir kimsenin, suç işleyen birisini insanlara şikâyet edip, sonra da bu şikâyetinde suçluyu korumak maksadıyla onu birtakım azar ve delillerle susturarak ona yönelmeye benzer.³⁴

10. Râzî, *Ismetü'l-Enbiyâ* adlı eserinde Hz. Peygamber'in kınanmasını

³⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, c. XXX, s. 54.

³¹ Hucurât, 49/4.

³² Râzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 55.

³³ Râzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 55.

³⁴ Râzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 55.

şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber Kureyş'in bazı ileri gelenleriyle konuşuyor ve onları İslâm adına kazanmaya çalışıyor; İslâm'a girmelerini çok istiyordu. O derecede ki “*Demek ki sen, bu söze (Kur’ân’a) inanmazlarsa, arkalarından üzülererek kendini tüketeceksin*”³⁵ âyeti indi. İşte tam bu sırada âmâ geldi, ne olup bittiğini bilmiyordu. Hz. Peygamber’in sözünü keserek bir mesele sordu. Bu müdahale o andaki İslâm’a kazandırma çabasını mahvetmişti, söz kesilmiş ve konu kopmuştu. İşte bu durum Hz. Peygamber’e ağır gelmiş ve âmâdan yüz çevirmişti. Ardından Yüce Allah bu davranışından Hz. Peygamber’i men etmiş ve kendisine zengin-fakir, itibarlı itibarsız kim gelirse gelsin hemen ilgilenmesini emretmiştir. Çünkü onun çağrısı, insanlığın tümüne ve her kesiminedir. O, kabul etsin veya etmesin hiç kimseyi ayırmadan çağrısını duyuracaktır.³⁶

11. Abese’nin muhatabı Hz. Peygamber’dir. Çünkü bu sûrenin giriş cümlesi çok ilginç bir incelik taşımaktadır. Daha sonra gelen âyetlerden, “*surat astı ve döndü*” meâlindeki âyetin asıl muhatabının Hz. Peygamber olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Fakat ilk bakışta bu davranış Hz. Peygamber’den değil de, sanki başka bir kimseden sâdır olmuş gibidir. Allah böylesine incelik taşıyan bir ifadeyle, bu yaptığı hareketin Hz. Peygamber’e yakışmadığını anlatmış ve “*şayet senin üstün ahlâk sahibi olduğunu bilen bir kimse, bu şekilde davrandığını görseydi, bunu sana yakıştırmazdı*” demek istemiştir.³⁷

12. İbn Kesîr, Hz. Peygamber’in kınanmasına sebep olan olayı şöyle anlatmaktadır: “Hz. Peygamber tebliğ işiyle meşgulken yanına âmâ ve fakir olan biri geldi. Resûlullah’ın meşguliyeti nefsi ve menfaati için değil, sadece İslâm için ve İslâm’a faydalı olmak içindi. Eğer onlar Müslüman olurlarsa, davetin Mekke’deki şiddetli mâniaları kalkacak, yoluna konulmuş olan dikenli çalılar yok olacaktı. Bu ileri gelenlerin Müslüman olmasından sonra da İslâm Mekke hâricinde yayılma imkânı bulacaktı. Tam bu esnada âmânın gelip Resûlullah’ın sözünü kesmesi, amacın gerçekleşmesine mani olmuştu. İşte Resûlullah’ın âmâdan yüzünü çevirmesinin sebebi budur. Hz. Peygamber, bu hareketinden önemli faydalar beklemekteydi. Onu buna iten de, getirdiği dinin muzaffer olmasına düşkünlüğü, davet içindeki samimiyeti, İslâm’ın lehine olan faaliyetlere aşırı sevgisi ve yayılması uğruna verdiği büyük ehemmiyettir. Hz. Peygamber bu hedeflerin gerçekleşmesini beklerken ilâhî ikaza muhatap olmuştur.”³⁸

³⁵ Kehf, 18/6.

³⁶ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, Kahire 1986, s. 138; Râzî, *Peygamberlerin Mâsumiyeti*, trc. Hasan Fehmi Ulus, İlim Yayınları, s. 175-176.

³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, trc. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, c. VII, s. 38.

³⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul ts, c. XV, s. 8301; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, trc. M. Emin Saraç - İ. Hakkı Şengüler - Bekir Karlığa, Madve Yayınları, İstanbul ts, c. XVI, s. 19.

ya ihtiyacı yoktur. Çünkü açık bir şekilde onlar hidâyete tâlip değildirler. Bundan dolayı onların peşinden koşarak bir İslâm davetçisinin vakit kaybetmesine gerek yoktur. İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde zararda olanlar onlardır ve siz böyle kimselerden sorumlu değilsiniz.⁴¹

16. Bayraktar Bayraklı, Abese'nin muhatabının Hz. Peygamber olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

a. Yüzünü ekşitip dönen Hz. Peygamber'dir. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in ismini veya sıfatını kullanmadan fiili üçüncü şahıs kalıbında kullanmıştır. Bize göre bunun sebebi; bu davranışın sadece peygambere ait olmaması, kıyamete kadar bu şekilde yanlış davranışları kapsamına alması içindir.

b. Bir peygamber bile toplumda statü farkı gözetemez. Toplumun ileri gelenlerine farklı muamele yapıp âmâ olan birini ihmal edemez, ona ilgisiz kalmaz. Kimin eğitimden, tebliğden etkileneceğini bilemez. Onun için kör bile olsa, yüzünü çevirme yetkisini kendinde bulamaz ve bulmamalıdır. Hele eğitimciler halkın veya öğrencilerin kendilerinden bir istekte bulunmasına karşı yüzünü ekşitip dönme lüksüne sahip değillerdir.⁴²

B) Abese'nin Muhatabının Hz. Peygamber Olmadığını Savunanların Görüşleri

1. Tabâtabâ, bazı Şîa rivayetlerinde Abdullah b. Ümmü Mektûm'un Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde onun böyle bir ortama gelmesinden rahatsız olan Ümeyyeoğullarından bir adamın yüzünü ekşitip sırtını çevirdiğini rivayet etmektedir.⁴³

2. Abese sûresindeki hitabın Resûlullah'a yönelik olduğu kabul edilemez. Müfessirlerin bu hitabın Resûlullah'a yönelik olduğu görüşünü taşıdıkları da söylenemez. Çünkü bu, âhâd rivayetlerdendir. Böyle bir konuda bu rivayet kabul edilmez. Ayrıca bu rivayet aşağıdaki durumlarla çelişmektedir:

a. İddiaya göre Hz. Peygamber asık yüzlülükle nitelendirilmekte. Oysa O, Kur'an'da böyle bir sıfatla asla nitelendirilmediği gibi bırakın müminleri ve hakkı talep edenleri, düşmanlarına ve küfürde inat gösterenlere karşı bile böyle davrandığı yolunda bir haber mevcut değildir.⁴⁴

b. Hz. Peygamber'in, zenginlere yönelip fakirlerden yüz çevirmesi Resûlullah'ın ahlâkına uygun bir hareket değildir.⁴⁵

⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, c. VII, s. 39.

⁴² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2007, c. XX, s. 346.

⁴³ Tabâtabâ, *el-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. XX, s. 303.

⁴⁴ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s. 136; *Peygamberlerin masumiyeti*, s. 174-175.

⁴⁵ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s. 136.

c. Hz. Peygamber'e "Arınmak istemeyenden sana ne" denilecek öyle mi? Bu, olacak şey değildir. O zaman onun, kavminin imana gelmesi yolundaki aşırı isteğinden vazgeçmesi gerekirdi. Bu durum, tebliğ ve davet ile gönderilen kimseye yakışmaz.⁴⁶

d. Hitabın Hz. Peygamber'e yönelik olduğunu kabul etsek bile Yüce Allah'ın peygamberini: "Sen üstün bir ahlâk üzeresin,"⁴⁷ "Eğer sen katı kalpli ve kaba biri olsaydın onlar etrafından dağılıp giderlerdi"⁴⁸ ve "Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik"⁴⁹ şeklinde nitelendirmesinden dolayı bu davranışın günah olduğunu kabul edemeyiz. Bazı özel hâllerde peygamberden güzel olmayan davranışlar ortaya çıkınca, Yüce Allah, bu davranıştan razı olmadığını belirtiyor. Peygamberden sâdır olan bu hareket, en iyiyi terk etme şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

3. Zemahşerî, Râzî, Beyzâvî ve Şevkânî, tefsirlerinde وَمَا يُذْرِكُ لَعْلَهُ يَرْكِي أَيَاتINI açıklarlarken "قيل" diyerek "لَعْلَهُ" ifadesinde bulunan "ه" zahirinin kâfir kişiye ait olduğunu belirttikten sonra âyetin anlamını şu şekilde vermektedirler: "Sen, o kâfiri İslâm ile temizlemeyi veya öğüt almasını ve bu öğüdün onu hakka yaklaştıracığını umdun. Fakat bu ümidinin gerçekleşeceğini sana ne bildirdi?"⁵¹

4. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in hakka ve adâlete sarılması için gelen şiddetli hitaplarda dahi Allah'tan peygambere övgü vardır. Bazı cahillerin sandıkları gibi bu âyetlerde kınama (itâb) veya azarlama yoktur. Bilakis, verdiği sözlere ve tavsiyelere uymada büyük bir kararlılık ve sebat gösterdiği için Yüce Allah kulunu ve habibini yüceltmıştır. Zira Hz. Peygamber, Allah'ın kesin emri ve yol göstermesi olmadan tavsiyelerin hükmünü bırakıp Kitab'ın hükmüne dönmemiştir. Hz. Peygamber nehyedildiği konularda bile övülmüştür. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in peygambere hitabı fazilet (ihسان) ile adâlet arasında yer alırken, diğer insanlara olan hitabı adâlet ve zulüm arasında yer alır.⁵²

Yukarıdaki görüşleri belirten Mûsâ Cârullah, düşüncelerini temellendirmek için şu âyetleri delil olarak getirmektedir:

⁴⁶ Râzî, a.g.e., s. 136; *Peygamberlerin masumiyeti*, s. 175.

⁴⁷ Kalem, 68/4.

⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁹ Enbiyâ, 21/107.

⁵⁰ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s. 136; *Peygamberlerin Mâsumiyeti*, s. 175.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, c. IV, s. 688; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, c. XXX, s. 56; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-tevil*, Dâru Sâdır, Beyrut 2001, c. II, s. 1132; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Kahire 1964, c. V, s. 545.

⁵² Mûsâ Cârullah, *Kitâbü's-Sünne*, trc. Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 38.

- a. *“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki candan bir dost olur.”*⁵³
- b. *“Sen kötülüğü en güzel bir şekilde uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyi çok iyi bilmekteyiz.”*⁵⁴
- c. *“İşte onlara sabretmenden dolayı mükâfatları iki kat verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar...”*⁵⁵
- d. *“Resûlüm! Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir.”*⁵⁶
- e. *“Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet, bağışlanmaları için dua et, işlerini onlara dâniş...”*⁵⁷
- f. *“Onlara mağfîret dilesen de dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır.”*⁵⁸
- g. *“Onlar için ister af dile, ister af dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de Allah onları affetmeyecektir.”*⁵⁹

5. Hz. Peygamber sürekli Kureş’in ileri gelenlerinin kalplerini kazanmak, kabile reislerinin kalplerini İslâm’a ısındırmak için çaba sarf etmiştir. Bu konuda ondan ısrarı terk etmesi açıkça istenmiştir. Abese sûresinin tamamı bu konuda nâzil olmuştur. Risâleti tebliğ ve tâlim etmenin birinci amacı (peygamberlerin asıl görevi) Allah’tan gelen vahyi öncelikle, Allah’tan korkarak kendilerine istekle koşarak gelen kimselere öğretmektir. Allah şöyle buyurmaktadır: *“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden uzaklaştıracağım...”*⁶⁰ Soylu soplulu olduğunu iddia ederek gururlanan, servetinin çokluğu ile övünen, haksız yere böbürleneni herkesin davası bâtıdır.⁶¹

Hz. Peygamber kabilelerinin ileri gelenlerine yöneldi, kabilenin büyüğünün hidâyetini kabilenin kendi hidâyeti için yeterli gördü. Abdullah b. Ümmü Mektûm ile çok az bir süre ilgilenmedi. Zira onu tanıyordu ve hayırlı bir kimse olduğunu biliyordu. Sohbet şerefine nâil olması için birkaç saniye bekletiverdi. İşte Hz. Peygamber’in bu davranışı başlı başına bir sûrenin nâzil olmasına sebep oldu. Bu sûrede zannedildiği gibi Hz.

⁵³ Fussilet, 41/34.

⁵⁴ Mü’minûn, 23/96.

⁵⁵ Kasas, 28/54.

⁵⁶ A’râf, 7/199.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁸ Münâfikûn, 63/6.

⁵⁹ Tevbe, 9/80.

⁶⁰ A’râf, 7/146.

⁶¹ Mûsâ Cârullah, *Kitâbü’s-Sünne*, s. 42.

Peygamber kınanmamış, bilakis övülmüştür. Yine bu sûrede Abdullah b. Ümmü Mektûm, gözü gören hiç kimseye nasip olmayacak bir şerefle taltif edilmiştir.⁶²

6. Bu sûrenin ilk iki âyetiyle ilgili şunları sormak gerekir. Yüzünü ekşiten kimdir? Yüz çeviren kimdir? En yakın ihtimal, gâib zamirin, kinayeli olarak malı ve nesebi ile böbürlenene, hak ve hidâyetten kendini müstağnî gören mütekebbir adama râci olmasıdır. Aynı sûrenin on yedinci âyetinde “*Kahrolası insan! Ne inkârcıdır!*” ifadeleri buna delâlet etmektedir. Zira şefkat ve merhamet peygamberinin yüzü daima güleçti. Onun güleç yüzünde asla asıklık görülmemiştir. Sonra Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’in (olumlu olan) iki şeyden birini bırakıp diğeri ile uğraşmasını yüz çevirme olarak değerlendirmez. Zira tevellî ifadesi görevden kaçmak ve sırt çevirmek anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber mütekebbir ve müstağnî kimselere yöneldiğinde görevini yerine getiriyor ve Kureyş’in ileri gelenlerine hidâyete ererler ümidiyle mesajını iletiyordu.⁶³

7. Arap dili ve edebiyatıyla uğraşan biri şöyle diyebilir; Kur’ân-ı Kerîm Hz. Peygamber’in davranışını müzâvece⁶⁴ üslûbu gereği tevellî olarak nitelendirmiş olabilir. “*Her kötülüğün cezası kendisi gibi bir kötülüktür*”⁶⁵ âyetinde olduğu gibi. Zira mütekebbirin azgınlığı, haktan kaçmanın ve hakikatten yüz çevirmenin en büyüğüdür. Mûsâ Cârullah bu bilgiyi aktardıktan sonra kendi görüşünü şu cümleleriyle aktarmaktadır: “Bize göre hikmetli ve matlup bir mâna olmadıkça müzâvece üslûbu ile bir şeyi ifade etmek doğru değildir. *Her kötülüğün cezası kendisi gibi bir kötülüktür*”⁶⁶ âyetinde belirtildiği gibi. Zira hak ve meşrû olan cezanın kötülük olarak isimlendirilmesi affın daha faziletli olduğuna delâlet etmek içindir.” “*Af-fetmeniz takvâyâ daha yakındır*”⁶⁷ âyetinde olduğu gibi.⁶⁸

8. Abese ve Tevellâ fiillerinin muhatabı Hz. Peygamber olmayıp Velid b. Muğîre’dir. ‘Abese’ fiili Kur’ân’da iki yerde geçmektedir. Biri bu sûredir, diğeri ise Müddessir sûresinde geçen bir âyette⁶⁹ kâfir için kullanılmıştır. Devamlı mütebessim olan Allah Resûlü için “*yüzünü astı, buruşturdu, ekşitti*” ifadesinin kullanılması mümkün değildir. Aynı şekilde ‘*tevallâ*’

⁶² Mûsâ Cârullah, *Kitâbü’s-Sünne*, s. 42.

⁶³ Mûsâ Cârullah, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁴ Bir şeye cevap verirken aynı dil ve üslûbu, aynı kelime ve cümleleri kullanmaktır. Ahmed Matlûb, *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-belâğîyye ve tatavvurihâ*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 2007, s. 309-310, 615.

⁶⁵ Şûrâ, 42/40.

⁶⁶ Şûrâ, 42/40.

⁶⁷ Mâide, 5/8.

⁶⁸ Mûsâ Cârullah, *Kitâbü’s-Sünne*, s. 43.

⁶⁹ Müddessir, 74/22.

Kur’ân’da kâfirlerin sıfatlarından biridir.⁷⁰ Dolayısıyla Kur’ân’da birbiri ardına gelen sözkonusu iki fiilin Hz. Peygamber için kullanılması son derece uzak bir ihtimaldir.⁷¹

9. İlk iki âyeti takip eden cümlelerin tâbi olduğu gramatik kural açısından Abese’nin muhatabı Hz. Peygamber değildir. Yener Öztürk konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamaya çalışmaktadır: Sürenin 3. ve 4. âyetini dilbilgisi kuralları ve anlam bütünlüğü açısından değerlendireceğiz. Burada sürenin *أَوْ يَذِّكُّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى* âyetleriyle ilgili olarak son derece basit, ancak şimdiye kadar gözden kaçmış önemli bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Bu âyette geçen “yüdrî” fiili “*edrâ*” fiilinin muzârîsi olup “bildirmek, haber vermek” gibi anlamlara gelir. Müteaddî bir fiil olması sebebiyle de en az iki mef’ul alır. “*وما يدريك ما يوم الدين*” *Din günününün ne olduğunu sana bildiren nedir?*⁷² âyetinde görüldüğü gibi. Dikkat edilirse “*edrâ*” fiili burada iki mef’ul almıştır. Birincisi “*sana*” anlamındaki “*ك*” zamiridir. Diğeri ise cümle hâlindeki “*ما يوم الدين*” ifadesidir. Tabiatıyla bu nahvî zorunluluk, üzerinde durduğumuz âyet için de geçerlidir. Yani bu âyette de “*k*” zamiri yine birinci mef’uldür. İkinci mef’ul ise *أَوْ يَذِّكُّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى* cümlesidir. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır: “*Ey Nebi! Onun belki arınacağını/temizleneceğini yahut alacağı öğüdün kendisine bir yarar sağlayacağını sana ne/kim bildirdi?*”⁷³ Nitekim Kadî Beyzâvî, bu âyetle alakalı olarak kabul edilen görüşü aktardıktan sonra, ikinci bir görüşün imkânından bahseder. Bu görüşe göre, *أَوْ يَذِّكُّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى* âyetinin “*lealle*” kelimesinde geçen zamir, “kâfir” kişiye râci olup Hz. Peygamber’e şu mesaj verilir: “*Ey Nebi! O kâfirin kendini İslâm ile arındıracağını veya senden alacağı öğütten yararlanacağını ummaktasın. Umup beklediğin sonucun gerçekleşeceğini sana ne/kim bildirdi?*”⁷⁴

10. *عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى* âyetiyle ilgili iki ihtimal söz konusudur: 1. Gerek “*abese*” ve “*Tevellâ*” fiillerinin tahtında müstetir iki gâib zamir, gerekse de “*câe*” fiiline bitişik “*hü*” zamiri Hz. Peygamber’e râcidir. 2. İlgili zamirler müstağnî/kibirli müşrik kişiye racidir. Birinci ihtimali dikkate aldığımızda âyetin anlamı şöyle olacaktır: “*Yanına âmâ (biri) geldi diye (pey-*

⁷⁰ Tevellâ fiilinin kâfirler için kullanıldığı âyetlerden bazıları için bkz. Bakara, 2/205; Tâhâ, 20/48, 60; Necm: 53/33; Meâric, 70/17; Gâşiye, 88/23; Leyl, 92/16; Alak, 96/13.

⁷¹ Hadîdî, *İsmetü'l-Enbiyâ ve'r-Red ale's-Şubuhi'l-müveccche ileyh*, Matbaatü'l-Emâne, Mısır 1979, s. 441; Ali Galip Gezgin, *Kur'an'da Hz. Peygamber'e Yapılan Uyarılar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, s. 194.

⁷² İnfitâr, 82/17.

⁷³ Yener Öztürk, “Hz. Peygamber’in Yüce Ahlâkı ve Bazı Deliller Işığında Abese ve Tevellâ İfadelerinin Muhatabını Yeniden Düşünmek”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2003, s. 22.

⁷⁴ Beyzâvî, *Envârü'l-tenzîl ve Esrârü'l-te'vîl*, c. II, s. 1132.

gamber) yüzünü asıp sırtını döndü.” Türkçe meallerde de tercih edilen böyle bir çeviri, sûrenin 3. ve 4. âyetlerinin gramatik yapısı açısından anlamını dikkate aldığımızda geçerliliğini yitirmiş olmaktadır. Diğer taraftan bu şekil bir tercümede, sûrenin muhatabının Hz. Peygamber olduğu hususu unutulmuş bulunmaktadır. Burada demek istediğimiz şudur; mademki bu sûre, İbn Ümmü Mektûm’dan ötürü Hz. Peygamber’in dikkatini çekmek için indirilmiştir, o zaman ilk âyetlerde de Hz. Peygamber’in -gâib sîgasıyla değil de- doğrudan muhatap alınmış olması gerekmez miydi? Yani iddia edildiği gibi eğer, yüz ekşitip sırt çeviren Hz. Peygamber ise, o zaman ifadenin “*Ey Nebi! Sana bir âmâ geldi diye yüzünü ekşittin ve sırtını çevirdin*” şeklinde başlaması gerekmez miydi? Kur’ân’ın hikmetli ve mübîn uslubuyla da örtüşen böylesi değil midir? Bu noktada ilgili sorularımıza cevap mâhiyetinde birisi şöyle diyebilir: “Kur’ân’ın böyle gâibten muhataba geçişi (iltifatı) vardır.” Bizce Kur’ân’da zaman zaman görülen bu türden bir geçişin/iltifatın burada da söz konusu olduğunu düşünmek mâkul değildir. Çünkü bunun için hikmetli ve matlup bir mânanın olması gerekir, bu olmadıkça Kur’ân gâibten muhataba iltifat etmez.⁷⁵

İkinci ihtimali dikkate aldığımızda ise, ilk iki âyetin anlamı şöyle olacaktır: “*O (kibirli müşrik), yanına âmâ (biri) geldi diye yüzünü astı ve sırtını dönüp gitti.*” Gerek Hz. Peygamber’in yüce ahlâkı, gerekse de bazı delil ve karîneler açısından bu mâna daha isabetlidir. Çünkü âmâ’nın, müşrik kişinin yanına gelmesi ondan istifade etmek için değildir, zira Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber’i dinlemek için o meclise gelmiştir. Nitekim bu husus sûrenin “*sana saygıyla koşarak varana gelince...*” âyetiyle tasrih edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, kibrine yenik düşen bu inkârcı maddî imkân ve konum itibariyle fakir ve de âmâ olan Ümmü Mektûm’un yanında bulunmasından rahatsız olmuştu. Zira o, kendi düşünce dünyasına göre büyük ve çok önemli birisiydi, yanına (bulduğu meclise) sıradan/fakir insanlar gelmemeliydi. İşte kibirli inkârcı bu durumu gurur meselesi yapıp surat asmış ve sonra da sırtını dönüp oradan ayrılmıştır.⁷⁶

Bu sûrede Allah önce ilk iki âyetle hadiseyi bizzat yaşayan Hz. Peygamber’e o gün müşrik kişinin sergilemiş olduğu tavrı hatırlatarak başlıyor, sonra da ona hitaben “*(Ey Nebi), onun belki arınacağını veya alacağı öğüdün kendisine bir yarar sağlayacağını sana ne/kim bildirdi?*” buyuruyor. İlk dört âyetle birlikte tablo bir bütün olarak ele alındığında ise, Allah, peygamberine -onu inkârcı kişi üzerindeki ısrarından vazgeçirmeye yönelik olarak- şu mesajı veriyor: “*(Ey Nebi, sen de bizzat gördün ki) o kibirli, inkârcı yanına âmâ biri geldi diye rahatsız olup surat astı ve sonra da sırtını dönüp gitti. Şimdi bunu görüp bilmene rağmen, o kişinin hidâyeti*

⁷⁵ Öztürk, “a.g.m.”, s. 24-25.

⁷⁶ Öztürk, “a.g.m.”, s. 24-25.

hususunda ümidini korumaya değer, şimdi veya önceden sana bildirilmiş bir şey mi var ki, onun üzerinde böyle ısrar ediyorsun? Ümitlenip onda ısrar etmene gerek yoktur. Çünkü o, sana tâbi olmaya ihtiyaç hissetmeyen bir tavır içindedir.” Nitekim bu âyetlerin hemen ardından Hz. Peygamber’e hitaben: “*O istiğna gösterene gelince, sen ona yöneliyorsun*”⁷⁷ denilerek bu hususa dikkat çekilir. Bu âyeti takip eden bir sonraki âyette ise Hz. Peygamber’in -kibrine takılıp kalan müşrik karşısında- vazife endişe ve hassasiyetiyle bir sıkıntı duymasına gerek olmadığını vurgulamak üzere “*Onun arınmamasından sana bir sorumluluk yoktur*”⁷⁸ denilir.⁷⁹

11. Sûrede geçen bazı karîneler muhatabın Ümmü Mektûm olmadığını göstermektedir.

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهٗ يَرْكَبُ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَىٰ âyetindeki zamirlerin Ümmü Mektûm’a râci olmadığını ileri sürülebilmesinin şu noktadan da mâkul olmayacağı görülmektedir. Şöyle ki, bu kişiyle ilgili olarak “*Allah’a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana gelene gelince...*” denilmektedir. Bu âyetten açıkça anlaşılmaktadır ki, âmâ olarak kendisine atıfta bulunulan bu kişi, Hz. Peygamber’in sohbetine istekli birisidir. Bunu بِسْعَىٰ ifadesinde görmek mümkündür. Aynı şekilde bu kişi içinde saygının hâkim olduğu birisidir. Bunu da وَهُوَ يَخْشَىٰ cümlesi ifade etmektedir. Bu ise şu anlama gelir: Âmâ kişi, kendisine öğüdün fayda verdiği birisidir. Bu itibarla âmâ kişi düşünülerek “*nereden bilirsin, belki de o arınacak veya dinlediği öğüt kendisine fayda verecektir*” şeklinde verilecek olan bir meal tutarlılığını yitirmiş olacaktır. Tefsirlerimizde de yer aldığı şekliyle burada birisi itiraz mâhiyetinde şöyle diyebilir: Bu, iman etmiş kişinin (âmâ’nın) dinine ait diğer hususları da öğrenerek daha derin bir arınma ve yararlanmayı ifade eder. Bizce böyle bir yaklaşımdan hareketle yapılacak olan bir tercüme, Hz. Peygamber’in Ümmü Mektûm’a öğüdün fayda edip etmeyeceği konusunda sanki şüphesi varmış da Allah da ona şüphelenmemelidir, ona hemen öğüt vermeliydi demıştır, gibi bir tabloyu karşımıza çıkarır. Bu ise vâkıya ters düşen bir durum olur, zira bu kişi gerek ilk Müslümanlardan olması, gerekse de Hz. Hatice’nin dayısının oğlu olması⁸⁰ cihetiyle Hz. Peygamber tarafından yakından tanınma imkânı olan birisiydi. Hz. Peygamber’in yakınında olması sebebiyle hakkında şüphe bulunulamayacak bir konumdaydı.⁸¹

“*Yezzekâ*” fiilinin 3. âyetten sonra 7. âyette tekrarlanması bu nok-

⁷⁷ Abese, 80/5.

⁷⁸ Abese, 80/7.

⁷⁹ Öztürk, “a.g.m.”, s. 25.

⁸⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, c. II, s. 523.

⁸¹ Öztürk, “a.g.m.”, s. 25.

tada önemli bir ipucu olmaktadır. Bu fiil ilk olarak sûrenin baş tarafında وَمَا يُذْرِكُ لَعْلَهُ يَزْكِي âyetinde geçmektedir İkinci geçtiği yer ise وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا يَزْكِي âyetidir. Bu ikinci âyetteki “*yezzekkâ*” fiiliyle kastedilen kişinin müşrik adam olduğu hususu şüphe götürmez bir açıklığa sahiptir. Bu da bir karîne olarak bize, tekrarlanan bu fiille aynı kişi üzerinde durulmuş olma ihtimalinin yüksek olasılık olduğunu göstermektedir. Zira bir pasajda aynı fiille iki farklı insanın (yani hem saygı içinde Hz. Peygamber’e koşup gelen bir müminin hem de inkârında direnen müstağnî bir müşrikin) kastedilmesi, Kur’ân’ın hikmetli üslûbuyla örtüşebilecek bir yaklaşım olma özelliğine sahip görünmemektedir. Sûrenin konteksine biraz dikkatlice baktığımızda, Kur’ân’ın *yezzekkâ* fiiliyle aynı kişi üzerinde durduğunu rahatlıkla anlamış olacağız.⁸²

12. Mustafa İslamoğlu, Abese’nin muhatabının Hz. Peygamber olmadığı bağlamında “*O (peygamber) surat astı ve sırtını dönüp uzaklaştı, yanına âmâ geldi diye...*” Müteakip 3. ve 4. âyetlerin okunuşuna bağlı olarak ilk iki âyetin öznelere değişir. Bu âyetlerin öznesinin Hz. Peygamber olduğunu ittifakla söyleyen klasik tefsirin tercihinde Muvatta ve Tirmizî’nin Sünen’inde nakledilen nüzûl sebebi belirleyici olmuştur. Fakat Tirmizî rivayeti sorunludur. Mamafih bu rivayetler bile tercihimizi dolaylı olarak onaylar, açıklamasından sonra görüşlerini üç noktada şu şekilde açıklamaktadır:

a. “*Surat astı*” (*abese*) ve “*sırt dönüp uzaklaştı*” (*Tevellâ*) fillerinin aynen geçtiği Müddessir 23-24. âyetler ve orada anlatılan tiptir. Nüzûl sebebi rivayetlerine dikkatle bakınca hem Müddessir 23-24. âyetler hem de buradaki olayda aynı isimlerin geçtiği görülür: Velid b. Muğîre ve/veya Ubey b. Ka’b.

b. İlk iki âyette öznenen “o” diye söz edilirken müteakip âyetlerde “sen” diye söz edilmektedir. Bu da ilk iki âyetle sonraki âyetlerin öznelere farklılığını teyit eder. 1. ve 2. âyetteki muhatap (yani o kibirli adam) Velid b. Muğîre ve/veya Ubey b. Ka’b; 3. ve 4. âyetteki muhatap ise Hz. Peygamber’dir.

c. “*(Ey Peygamber!) Sen nereden bileceksin, belki de o arınacak veya alacağı öğüt kendisine bir yarar sağlayacaktı?*” İki âyetlik bu uzun cümlenin i’rabı, mâna farklılığına izin verecek bir yapıdadır. Klasik tefsir iki hatta üç mef’ul alan *yudrike* geçişli fiilini ya biri (ke/sen), diğeri mahzuf iki mef’ulle izah etmiş, ya da arkasından gelen *lealle* edatının kalp fiillerinden olduğunu, üstelik talep ve temenni bildiren bir istifham olduğunu söyleyen Ebû Ali Fârisî’ye dayanarak bu durumda *yudri* fiilinin iki-üç değil, tek tümleç isteyen fiile dönüştüğünü, sonrasının da müstakil bir cümle olduğunu savunmuşlardır. Tercihimiz, *yudri* fiilinin iki mef’ulüyle birlikte

⁸² Öztürk, “a.g.m.”, s. 26.

(biri *ke* zamiri, diğeri müteakip iki cümle) tek bir cümle gibi okunmasına dayanmaktadır.⁸³

13. Mehmet Okuyan Abese ve Tevellâ'nın muhatabının Hz. Peygamber olmadığını altı noktadan şöyle değerlendirmektedir:

a. Âyetteki عيس ve تولى fiillerinin ait olduğu kişinin, Müddessir sûresinin 22. ve 23. âyetlerinde geçtiği üzere Velîd b. Muğîre olma ihtimali yüksektir. Orada hem “*abese*” hem de “arkasını dönmek” anlamındaki “*edbera*” kelimeleri geçmektedir. Söz konusu fiillerin vahyin muhatabı bir peygambere aidiyeti noktasında sorun görülebileceği için, yüzünü ekşitip arkasını dönme eylemi Hz. Peygamber'e nispet edilmek istenmemektedir. Kur'ân'da iki kez geçen عيس fiilinin bir yerde Velîd b. Muğîre'ye, diğer yerde Hz. Peygamber'e nispeti zihinleri yorabilecek sonuçlara da neden olabilir. Fiili, Hz. Peygamber'e nispet etmeme durumu, çok önemli bir hassasiyet ifadesidir; Hz. Peygamber'i böyle bir davranıştan uzak görme arayışıdır. Bu yaklaşımın saygıdeğer olduğu kuşkusuzdur.

b. Abese sûresi, iniş sırasına göre 23. sıradaki Necm sûresinden hemen sonra 24. sıradadır. Bu durumda Abese sûresinin ilk iki âyetindeki zamirlerin ait olduğu şahsı Necm'de aramak yanlış değildir, hatta eğer biri varsa, zamirin ait olduğu kelimeyi orada aramak bir zorunluluktur. Buna göre Necm sûresinin 33-42. âyetlerinde haktan yüz çeviren bir tipten söz edilmekte ve 33. âyette bu kişinin ilk özelliği, tıpkı Abese'de olduğu gibi تولى fiiliyle ifade edilmektedir. Kaynaklarda belirtildiğine göre, bu şahıs da Velîd b. Muğîre'dir. Anlaşılan o ki, bu kişi hem kendini diğer insanlardan üstün gören hem de başkalarının dertleriyle ilgilenmemekte ısrarcı bir anlayışa sahip birisiydi. Dolayısıyla âmâ sahâbî Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde yüzünü ekşitip arkasını dönenin bu kişi olduğunu söylemek, diğer görüşe göre daha doğrudur. Çünkü bu iki sûre peşpeşe indirilmiştir. Duhâ ve İnşirâh'ta veya Fîl ve Kureyş sûreleri arasında da konu ilişkisinin bulunduğunu ifade ederek bu yaklaşımın isabetli olduğunu belirtmek zorundayız.

c. Sûrenin ilk iki âyetindeki fiillerin gâib, yani üçüncü tekil şahıs sıgasında getirilmesi de, bu tercihin dolaylı destekçisi durumundadır. Her ne kadar 3. âyetteki muhatap zamirine geçişin bir “iltifat sanatı” gereği olduğu görüşü doğru kabul edilse de, ilgili fiilleri bir önceki sırada indirilen sûrede sözü edilen Velîd'e ait görmenin önemli bir tercih olabileceğini belirtmek durumundayız.

d. Resmî sıralamada Abese sûresinden önceki sûre olan Naziât sûresinde de iki insan tipinden söz edilmektedir. Buna göre, sûrenin 37-39. âyetlerin-

⁸³ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010, s.1221-1222.

de azgın insana yer verilmekte, onun dünya hayatını tercihi gündeme getirilmekte ve sonunda varacağı yerin cehennem olduğu beyan edilmektedir. İşte Abese'deki yüzünü ekşitip arkasını dönen kişinin böyle bir tip olduğunu söylemek ve maksadı Velîd b. Muğîre olarak belirlemek gerekir. Çünkü resmi sıralamada da sûreler arasında çok önemli konu bağları mevcuttur.

e. Bir peygamberin yanında bulunan mağdur ve mazlum kişilerin uzaklaştırılması isteği, kâfir yöneticilere ait bir talep ve beklenti olarak Kur'ân'da yer almaktadır. Hz. Nuh'un kavminden kâfir ileri gelenler, "ayak takımı", "sığ görüşlüler" ve "toplumun en düşüklüğü" olarak gördükleri o günün müminlerini yanından uzaklaştırmasını istemiş, Hz. Nûh ise bunu yapamayacağını kendilerine ifade etmişti.⁸⁴ Bu âyetlerden açıkça anlaşıldığı üzere küfrün tabiatında iblisten gelme bir bozukluk olarak "imanı ve mümini hakir görmek" vardır. Eğer Abese sûresinin ilk âyetindeki fiilleri Velîd b. Muğîre ile ilişkilendirirsek, bunu küfrün tabiatını devam ettirmesi olarak anlayabiliriz. Onların isteği, statü farkı yaratmak ve sınıf ayrımı yapmaktır.

f. Ebû Leheb örneğinde de olduğu üzere, çevredeki diğer müminleri hor ve hakir görenler vardı. Mesed sûresinin iniş nedeni olarak gösterilen rivayete göre Ebû Leheb: "Yuh olsun, yazıklar olsun sana! Bunun için mi buraya topladın?" diyerek kalkıp gitmişti.⁸⁵ Diğer bir rivayette ise şu bilgiler yer almaktadır: Bir gün Ebû Leheb Hz. Peygamber'e hitaben: "Sana inanırsam bana ne verilecek? diye sorunca Hz. Peygamber: "*Müslümanlara verilen ne ise o*" cevabını vermişti. Bunun üzerine o: "Benim onlara göre bir üstünlüğüm yok mu?" deyince Hz. Peygamber'den: "*Ne ile üstün tutulacaksınız ki*" cevabını alan Ebû Leheb: "Böyle bir dine yazıklar olsun, beni diğer insanlarla bir tutan böyle bir din olmaz olsun" diye karşılık vermişti.⁸⁶ İşte küfrün yapısında imanı hakir görmek olduğu için Abese sûresinin ilk iki âyetindeki fiillerin Velîd b. Muğîre'ye ait olması fikrinin diğer görüşe göre daha tutarlı olduğunu belirtmek durumundayız. Bu sebeple yüzünü ekşitip arkasını dönen kişi Hz. Peygamber değil, Velîd b. Muğîre'dir.⁸⁷

Her İki Tarafın Görüşlerinin Ortak Noktaları

A) Abese'nin Muhatabının Hz. Peygamber Olduğunu Savunaların Görüşlerinin Ortak Noktaları

Abese'nin muhatabının Hz. Peygamber olduğunu savunanların görüşlerini iki noktada toplayabiliriz.

⁸⁴ Âyetler için bkz. Hûd, 11/27-31; Şuarâ, 26/111-115.

⁸⁵ Buhârî, "Tefsîru's-Sûre", 111.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XV, s. 376.

⁸⁷ Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010, c. III-IV, s. 408-410.

1. Âyetin gramatik yapısı bakımından muhatap Hz. Peygamber'dir.

a. عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى .

âyetlerin yer aldığı sûrenin başında kullanılan gâib sîgasında kullanılan هو zamiri sûrenin üçüncü âyetinde 'ك' zamirine dönüşerek muhatap sîgasında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu kullanım şekli sık sık görülmektedir. Buna da iltifat sanatı denilmektedir. Dolayısıyla Abese'nin muhatabı Hz. Peygamber'dir.

b. وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى . buradaki “ه” zamirleri ve fâiller Abdullah b. Ümmü Mektûm'a râcidir.

c. عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى . âyetlerinde yer alan “هو” zamiriyle Hz. Peygamber'in değil, müşrik birisinin kastedildiği ve dolayısıyla eleştirilen kişinin Hz. Peygamber olmadığı varsayıldığında *أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَى فَانْتَ لُهُ تَصَدَّى وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى (Kendini müstâğni görene gelince, sen onunla meşgul oluyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne!)* âyetiyle de başkasının kastedilmesi gerekmektedir. Ancak kaynakların geneli burada kınanan kişinin Hz. Peygamber olduğunda ittifak hâlinededirler. Bu sebeple buradaki kınama “Abese” ve “Tevellâ”daki kınamadan daha da ağırdır. Dolayısıyla Abese'nin muhatabı Hz. Peygamber'dir.

2. Tebliğ faaliyeti açısından muhatap Hz. Peygamber'dir.

a. عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى âyetinde kullanılan gâib sîgasındaki zamir “هو” dir. Allah Resûlü yüce bir ahlâk üzerinde bulunduğu ve kendisinden böyle bir hareket sâdir olamayacağından dolayı onun dışında birisini ihsas ettirmek için böyle bir yapı kullanılmıştır. Ayrıca böyle bir kullanımla da âyeti okuyan herkesin öğüt alması kastedilmiş ve evrensel bir mesaj sunulmuştur.

b. وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى وَهُوَ يَخْشَى (Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde sana gelene gelince) âyetiyle Abdullah b. Ümmü Mektûm'un geliş gayesi açıklanmaktadır. Böyle birisine karşı daha dikkatli olması gereken Hz. Peygamber bazı durumları gözeterek gereken ilgi ve alâkayı İbn Ümmü Mektûm'a göstermemiştir. Bu sebeple *فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (Sana geleni bırakıp ona aldırılmıyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu Kur'an bir öğüttür.)* âyetiyle Hz. Peygamber istemeyerek yaptığı davranıştan dolayı kınanmıştır. Müslümanlar İslâmî tebliğin hangi kişi ve kişilere fayda getireceğini bilemezler. Bu sebeple istek ve arzuyla gelen kişinin muhatap alınması gerekmektedir.

B) Abese'nin Muhatabının Hz. Peygamber Olmadığını Savunanların Görüşlerinin Ortak Noktaları

1. Gramatik açıdan muhatap Hz. Peygamber değildir.

a. *عَبَسَ وَتَوَلَّى* âyetinde kullanılan gâib sîgasındaki zamir “هو” dir. Bununla Hz. Peygamber kastedilseydi buradaki zamir muhatap sîgasındaki *كَ* zamiri olurdu. Dolayısıyla muhatap Hz. Peygamber değildir.

b. *وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى* ‘ه’ zamirleri ve fâiller Abdullah b. Ümmü Mektûm’un gelmesinden dolayı yüzünü ekşitip sırt çeviren müşrik olan kişiye râcîdir. Bu sebeple burada kınanan kişi yaptığı hareketinden dolayı müşriklerden biridir.

c. *وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى* *أَوْ يَذَّكَّرُ* adri fiili iki mef’ul aldığından dolayı *فَتَنَّفَعَهُ الذُّكْرَى* âyeti tek bir cümle olarak düşünüldüğü için birinci mef’ul Hz. Peygamber, ikinci mef’ul ise müşrik olan kişidir. Dolayısıyla muhatap Hz. Peygamber değildir.

2. Mantık açısından muhatap Hz. Peygamber değildir.

a. Abese fiili Kur’ân’da iki yerde geçmektedir. Müddessir sûresinin 22, 23 ve 24. âyetlerde yüzünü ekşitip kaşlarını çatan, arkasını dönüp büyüklük taslayarak: “*Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir*” diyen kişinin özelliği müşrik olmasıdır. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm bir yerde müşrik için kullandığı bir fiili başka bir yerde Hz. Peygamber için kullanmaz. Bundan dolayı Abese’nin muhatabı Hz. Peygamber değil, Müddessir sûresinde bahsedilen müşrik kişidir.

b. *عَبَسَ وَتَوَلَّى* âyetinin faili olan gâib “هو” zamiri kinayeli olarak mali ve nesebi ile böbürlenen, hak ve hidâyetten kendini müstağni gören mütekebbir adama râcî olmasıdır. Abese sûresinin 17. âyeti *فَقِيلَ لِلْإِنْسَانِ مَا أَكْفَرَهُ* “*Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür*” buna delâlet etmektedir.

c. Abese sûresi, nüzûl sırasına göre 23. sıradaki Necm sûresinden hemen sonra 24. sıradadır. Bundan dolayı Abese’nin ait olduğu zamirleri Necm sûresinde aramak gerekmektedir. Buna göre Necm sûresinin 33-42. âyetlerinde haktan yüz çeviren bir tipten söz edilmekte ve 33. âyette bu kişinin ilk özelliği, tıpkı Abese’de olduğu gibi *تَوَلَّى* fiiliyle ifade edilmektedir. Kaynaklarda belirtildiğine göre, bu şahs da Velîd b. Muğîre’dir.

3. Hz. Peygamber yüce ahlâk sahibi olduğu için muhatap o değildir.

a. Hz. Peygamber Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Sen yüce bir ahlâk sahibisin*” şeklinde nitelendirilmektedir. Böylece Kur’ân’da övülen bir ahlâka sahip olan birisinden yüzü ekşitme ve asık surat gibi durumlar sâdir olmaz. Düşmanlarına bile böyle davranmayan Hz. Peygamberin, kendisine bir şey sor-

maya gelen samimi Müslümana bu şekilde davranması uygun değildir. Bu sebeple muhatap Hz. Peygamber değildir.

b. “Eğer sen katı kalpli ve kaba biri olsaydın onlar etrafından dağılıp giderlerdi”⁸⁸ ve “Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁸⁹ Bu âyetlerde Hz. Peygamber’in katı kalpli, kaba biri olmadığı ve âlemlere rahmet olarak gönderildiği vurgulanmaktadır. Böyle özelliklere sahip olan birisinden insanların nefretini kazanacak tarzda davranışlar meydana gelmez. Bu eylemler içerisinde bulunan kişilerin etrafında insanlar toplanmaz ve onların anlattıkları şeyleri dikkate almazlar. Bu sebeple Hz. Peygamber, Yüce Allah’ın mesajını insanlara tebliğ etmekle görevli olduğundan insanlara daha nazik ve daha kibar davranması gerekmektedir. Bu açıdan Abese’nin muhatabı Hz. Peygamber değildir.

Görüşlerin Değerlendirilmesi

1. Abese sûresinin nüzûl sebebi; Hz. Peygamber’in Mekke’nin ileri gelenlerinden bir gruba İslâm’ı tebliğ ettiği esnada Abdullah b. Ümmü Mektûm’un buraya gelmesidir. Günümüzde konuyla ilgili çalışmalarda Hz. Peygamber’in Velid b. Muğîre ile konuştuğu esnada Abdullah b. Ümmü Mektûm’un geldiği belirtilmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber’in tebliğde bulunduğu kişiler arasında Velid b. Muğîre’nin de olduğu belirtilmektedir. Yani Hz. Peygamber sadece Velid b. Muğîre ile konuştuğu esnada Ümmü Mektûm gelmemiştir. Müfessirler, Allah Resûlü’nün konuştuğu kişiler arasında farklı isimler zikretmektedirler. Örneğin Mukâtil b. Süleyman, Hz. Peygamber o esnada Ümeyye b. Halef ve Abbas b. Abdülmuttalib; Taberî ve İbn Kesîr, Ubey b. Halef; Süyûtî, Ubey b. Halef, Utbe b. Rebîa, Abbas b. Abdülmuttalib ve Ebû Cehil b. Hişâm; Mâverdî, Ümeyye b. Halef; Firûzâbâdî, Abbas b. Abdülmuttalib, Ümeyye b. Halef ve Safvân b. Ümeyye; Tabresî, Utbe b. Rebîa, Ebû Cehil b. Hişâm, Abbas b. Abdülmuttalib, Ubey b. Halef ve Ümeyye b. Halef’i rivayet ederlerken; son zamanlarda yapılan çalışmalarda ise, Yener Öztürk ve Mehmet Okuyan, Velid b. Muğîre; Mustafa İslamoğlu Velid b. Muğîre, Muğîre b. Şube ve Ubey b. Ka’b olduğunu iddia etmektedirler. Ancak yaptığımız araştırmalarda Öztürk, Okuyan ve İslamoğlu’nun iddia ettikleri Velid b. Muğîre, Muğîre b. Şube ve Ubey b. Ka’b isimlerini kaynaklarda bulamadık. Ubey b. Ka’b ikinci Akabe biatına katılan yetmiş kişi arasında bulunmaktadır.⁹⁰ Medineli Müslümanlardan biri olan Ubey b. Ka’b’ın Abese sûresinin nâzil olduğu dönemde Mekke’de bulunma ihtimali yoktur. Muğîre b. Şube ise

⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

⁸⁹ Enbiyâ, 21/107.

⁹⁰ İbn Sa’d, et-Tabakâtü’l-kübrâ, c. III, s. 378-381.

Taif'te oturmaktadır. Dolayısıyla onun da olayın meydana geldiği esnada Mekke'de bulunmama ihtimali daha yüksektir. Sonuç olarak Hz. Peygamber, Abdullah b. Ümmü Mektûm geldiği esnada tek bir kişiyi değil, elit grubu muhatap alarak tebliğ faaliyetinde bulunuyordu.

2. *عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى* cümlesinde üçüncü tekil şahıs kipi kullanılmak sûretiyle giriş cümlesi çok nazik bir incelik taşımaktadır. Daha sonra gelen âyetlerden, '*surat astı ve döndü*' âyetinin asıl muhatabının Hz. Peygamber olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Fakat ilk bakışta bu davranış Hz. Peygamber'den değil de, sanki başka bir kimseden sâdir olmuş gibidir. Allah böylesine incelik taşıyan bir ifadeyle, bu yaptığı hareketin Hz. Peygamber'e yakışmadığını anlatmış ve tebliğ faaliyetlerinde bulunacak olanların daha dikkatli olmalarını vurgulamıştır.

3. *عَبَسَ وَتَوَلَّى* ifadesinde gaib zamiri "هو" kullanıldıktan sonra *وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى* ifadesinde muhatap zamiri olan "ك" kullanılması iltifat sanatının gereğidir. Böyle kullanımlara Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık rastlanılmaktadır. Bu sebeple burada kullanılan "هو" zamiri, Hz. Peygamber dışında birisini ihsas ettirmek için değil, Kur'ân-ı Kerîm'in evrensellik ilkesini ortaya koymak ve bu âyeti her okuyanın gereken dersi almasını sağlamak içindir. Bu da bize Abese'nin muhatabının Hz. Peygamber olduğunu göstermektedir.

4. *عَبَسَ وَتَوَلَّى* âyetinin fâilini, aynı sûrenin 17. *قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ* âyetinde belirtilen insanın özelliklerinden hareketle Abese'nin muhatabının Resûlullah olmadığını belirtmek, fâili bağlamından kopartmaktır. Çünkü daha önceki *وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا يَزَّكَّى* ve *فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى* ve *وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى* âyetlerinde fâilin Hz. Peygamber olduğunda şüphe yoktur. Bu âyetleri dikkate almayıp, Abese'nin fâlinin daha, sonraki âyetlerde olduğunu söylemek, tutarlı bir yaklaşım tarzı değildir.

5. Hz. Peygamber müşriklere İslâm'ı tebliğ ederken Abdullah b. Ümmü Mektûm ile ilgilenmemesi, garipsenecek ve Resûlullah'a yakıştıramayacak bir davranış değildir. Çünkü Hz. Peygamber çok önemli bir işle meşguldür ve Ümmü Mektûm ile ilgilenmeyi sonraya bırakmıştır. Hz. Peygamber'in bu tavrı, müşriğin Müslümana öncelendiği anlamına gelmez. Örneğin bizler önemli bir mesele hakkında konuşurken yanımıza gelen kişinin bizimle konuşmaya çalışmasını ve diğeriyle ilişkiyi kesip kendisiyle ilgilenmemizi istemesini geçici olarak hoş karşılamayız. Hatta bu konuda çok ısrarlı olması durumunda ise jest ve mimiklerimizle o anda kendisiyle muhatap olmayacağımızı anlatmaya çalışırız. Bizlerin bu yaklaşımı onu küçük gördüğümüzden değil, konuştuğumuz konunun hassas bir zeminde olmasından dolayıdır.

6. Hz. Peygamber'in "*Sen yüce bir ahlâk üzeresin*" âyetine muhatap ol-

ması ve onun ahlâkının Kur’ân’da övülmesi, onun yüzünü ekşitmesi ve sırt çevirmesine engel değildir. Bu tarz davranışlar her hangi bir insandan sâdır olabileceği gibi, peygamberlerden de ortaya çıkabilir. Bu hâller, peygamberlerin peygamberliklerine hâle getirmez, aksine beşer kaynaklı olduklarını bütün insanlara gösterir. Hz. Peygamber bu davranışı sergilerken ehem mühim kapsamında değerlendirmiş ve ehem olanı tercih etmiştir. Çünkü Abdullah b. Ümmü Mektûm onun yakını ve tanıdığı olduğundan, onun sorusuna ve talebine her zaman cevap verme imkânı bulunmaktadır, ama Mekkeli müşrikleri her zaman İslâm’a hazır hâle getirme durumu olmayabilir. Bu nedenle Hz. Peygamber bireyin faydasından ziyâde toplumun menfaatini dikkate almıştır.

Hz. Peygamber Mekkeli müşriklerin İslâm’a girmesini arzu ettiği için şöyle bir olay gerçekleşmişti: Kureyş ileri gelenleri Hz. Peygamber’e, “Fakir Müslümanları yanından kovarsan seninle birlikte otururuz” demişlerdi. Resûlullah’ın yanında bu esnada Ammâr b. Yâsir, Suheyb b. Sinan, Bilal b. Rebah, Habbâb b. Eret ve benzerleri bulunmaktaydı. Allah Resûlü, müşriklerin bu isteklerine. “*Ben müminleri kovamam*” diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine onlar: “Biz senin yanına geldiğimizde onlar kalkıp gitsinler, biz, onlarla oturmayı gururumuza yediremediğimiz için bizler gidince yanına girsinler” talebinde bulundular. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onların İslâm’a girmesini arzu ederek istekleri doğrultusunda davranacağını söyleyerek “*Evet*” karşılığını vermiştir.⁹¹ Bunun üzerine: “*Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki, onları kovasin. Eğer kovarsan, zalimlerden olursun*”⁹² âyeti nâzil olmuştur. Bu âyette muhatap Hz. Peygamberdir ve Allah Resûlü yapmayı düşündüğü eylemden dolayı kınanmıştır. Benzeri bir âyette ise Hz. Peygamber şöyle uyarılmaktadır: “*Sabah akşam Rab’lerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zinetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.*”⁹³

7. *عَبَسَ وَتَوَلَّى* cümlesinde kınanan kişinin Hz. Peygamber olmadığını kabul ettiğimizde *أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَى فَانْتَ لَهُ تَصَدَّى وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا يَرْكَى* (“*Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; sen ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne!*”) âyetlerinde de muhatabın Resûlullah olmadığını kabul etmemiz gerekmektedir. Ancak ilgili sûrenin 5, 6 ve 7. âyetlerindeki muhatabın Hz. Peygamber olduğu konusunda ittifak vardır. Bu sebeple buradaki kınama, ilk âyetteki kınamaya göre oldukça ağırdır. Çün-

⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 26.

⁹² En’âm, 6/52.

⁹³ Kehf, 18/28.

kü Hz. Peygamber'in yanına gelen Abdullah b. Ümmü Mektûm'dan dolayı müşriklerden birinin, yanına böyle biri geldiği için onunla aynı mekânı paylaşmayı hazmedemeyerek yüzünü ekşitip sırt çevirmesi, Resûlullah'ın huzurunda meydana gelmiştir. Bu durum karşısında Hz. Peygamber hiçbir şey olmamış gibi müşrik olan kişiyi/kişileri muhatap alarak konuşmaya devam etmesi beşerî münasebetlere uygun bir hareket değildir. Hele Resûlullah'a hiç uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber, Müslümanlar için model olma özelliğine sahiptir. Bu hadiseyi günümüzle irtibatlandırırsak şunları söyleyebiliriz: Bizler, birisiyle konuşurken yanımıza çok sevdiğimiz şahıs geldiği için muhatap olduğumuz kişi, onun fizikî özelliği ve sosyal durumunu dikkate alarak kendisini küçümsemesi, bizleri bir hayli incitir. Buna rağmen biz, sevdiğimiz kişiyi değil de, kendini beğenen, alaycı kişiyi muhatap alırsak arkadaşımıza olan sevgi ve saygımızı zedelemiş oluruz. Arkadaşını böyle bir durumda yalnız bırakan kişi/kişilerin başkaları üzerinde olumlu etki bırakması ve düşüncelerini daha geniş alanlara yaması bir hayli zorlaşacağından muhatap Resûlullah'tır. Bu sebeple “Abese” ve “Tevellâ”nın muhatabının Hz. Peygamber olmadığını söyleyenler, acaba ilgili sûrenin 5, 6 ve 7. âyetlerinin muhataplığını Resûlullah'a nasıl yaklaşıyorlar?

8. Abese fiili Kur'ân'da Abese ve Müddessir sûrelerinde geçmektedir. Müddessir sûresinin 22, 23 ve 24. âyetlerinde “*Sonra arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: Bu, ancak nakledile gelen bir sihirdir.*” âyetlerinde müşrik olan kişinin vasıfları anlatılmaktadır. Buradaki Abese'nin faili müşrik kişi diyerek her Abese fiilinin geçtiği yerdeki fâil odur demek tutarlı bir yaklaşım değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de yazılışları aynı olan her fiil aynı anlama gelmemektedir. Örneğin, Mü'min sûresinin 34. âyetinde هلك fiili “Hz. Yûsuf'un ölümü” için kullanılırken Hâkka sûresinin 29. âyetinde ise هلك fiili ‘saltanatın yok olması’ anlamında kullanılmıştır. Mü'min sûresindeki “heleke” fiilinin fâili Hz. Yûsuf iken Hâkka sûresindeki “heleke” fiilinin fâili ise kıyameti inkâr eden kişidir. Biz şimdi Mü'min sûresindeki “heleke” fiilinin fâilini, Hâkka sûresindeki “heleke” fiilinin fâili olan kıyameti inkâr eden kişidir, diyebilir miyiz?

Başka bir örnekte ise Tâhâ sûresinin 121. âyetinde وعصى ادم ربه فغوى و *Adem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı*” kullanılan عصى fiili ile, Müzzemmil sûresinin 16. âyetinde فعصى فرعون الرسول *Firavun elçiye isyan etti*” kullanılan عصى fiili aynı, ancak birinin fâili Hz. Âdem, diğersinin fâili ise Firavun'dur. Bu da gösteriyor ki, fiiller aynı olsa da, fâiller farklıdır.

Diğer bir örnekte de Necm sûresinin افرأيت الذي تولى *Yüz çevireni gördün mü?*” âyetinde kullanılan تولى fiili ile Bakara sûresinin 205. âyetinde واذا تولى سعى في الأرض ليفسد فيها ويهلك الحرث والنسل والله لا يحب الفساد

“O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozguncuları sevmez” kullanılan تولى fiilinin yazılışları ve okunuşları aynı olmakla birlikte anlamları farklıdır. Necm sûresinde *Tevellâ*'nın anlamı yüz çevirmektir. Bakara sûresindeki *Tevellâ*'nın anlamı ise ayrılmak ve iktidara gelmektir. Dolayısıyla fâillerin özellikleri farklıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tarz kelime ve fiillerin kullanımları mevcuttur. Konumuzun sınırlarını aşmamak için yukarıdaki örneklerle iktifâ edelim.

9. Abese sûresi, nüzûl sırasına göre 23. sıradaki Necm sûresinden hemen sonra 24. sıradadır. Bundan dolayı Abese'nin ait olduğu zamirleri Necm sûresinde aramak gerekmektedir şeklindeki yaklaşım tarzı tutarlı değildir. İbn Abbas'a göre Necm sûresi, Hz. Peygamber'in Mekkelilere vahiyle meydan okuduğu ilk sûredir. İbn Abbas'ın bu tesbitini Kur'ân'da doğrulamaktadır. Mekke müşrikleri daha önce vahiin çağrısını duymazdan gelmişlerdi. Katılmamışlarsa da açıkça saldırıya da geçmemişlerdi. Tanrılarının eleştirilmesi üzerine tavır değiştirerek vahiye ve onun büyük davetçisine karşı saldırgan bir tavır takındılar. İşte bu tavır değişikliğinde bu sûrenin rolü büyük olmuştur. Kur'ân'ın üslûbu bize bir gerçeği öğretmiştir: Hakikatin iletilmesi, tüm stratejik ve taktik hesapların üstündedir. İşte sûrenin bu tavizsiz duruşundan sûrenin zamanını tesbit etmek mümkündür. O da yaklaşık nübüvvetin 3. veya 4. yılıdır.⁹⁴

Abese sûresi ise bireysel davet ile Habeşistan hicreti arasındaki bir dönemde, muhtemelen 4. yılda inmiş olmalıdır.⁹⁵

Yukarıdaki açıklamalardan iki sûrenin de Mekke'de indiği anlaşılmaktadır. Ancak iniş zamanıyla ilgili bir netlik yoktur. Netliğin olmadığı bir konuda kesin değerlendirmelerden kaçınmak gerekmektedir. Gerçek şu ki; bir fiilin fâilini aynı sûre içerisinde aramak dururken, aynı fiil (تولى) kullanıldığından dolayı bir önceki sûrede aramaya çalışmak, uygun bir metod değildir.

10. Fahreddin Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* adlı eserinde Abese sûresini açıkladığı bölümde Abdullah b. Ümmü Mektûm'a yaptığı hareketinden dolayı Hz. Peygamber'in kınanmasını üç soru sorarak açıklamaya çalışırken, Abdullah b. Ümmü Mektûm'un yaptığı hareketin de üç noktada hatalı olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Ancak Râzî, *Ismetü'l-Enbiyâ* adlı eserinde bu rivayetin âhâd haberlerden olması ve: “*Sen üstün bir ahlâk üzeresin,*”⁹⁶ “*Eğer sen katı kalpli ve kaba biri olsaydın onlar etrafından dağılıp gider-*

⁹⁴ Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân Sürelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 364.

⁹⁵ İslamoğlu, *a.g.e.*, s. 457.

⁹⁶ Kalem, 68/4.

lerdi”⁹⁷ ve “Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik”⁹⁸ âyetlerini delil getirerek Hz. Peygamber’in kınanmadığını belirtmektedir. Ancak Râzî’nin bu tutumu bir çelişki olarak görülmektedir. Aynı çelişki Mustafa İslamoğlu’nda da görülmektedir. İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân ve Kur’ân Sûrelerinin Kimliği* adlı eserlerinde Abese sûresinin açıklamalarında kınanan kişinin Hz. Peygamber olmadığını, ancak *Üç Muhammed* adlı eserinde Hz. Peygamber’in Abdullah b. Ümmü Mektûm’un gelmesi üzerine yüzünü ekşitip sırt çevirdiğini belirttiikten sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Bu âyetler, vahiy tarafından sadece Resûlullah’ın beşeriliğini ümmetine sürekli hatırlatan bir uyarıcı olarak ebedileştirilmiyor, aynı zamanda Kur’ân’ın kaynağının ilâhî olduğunun sayısız delillerinden biri olma işlevini de görüyor. Eğer vahiy ölümsüzleştirmemiş olsaydı, bu olay muhtemelen hiç olmamış gibi unutulup gidecekti. Bu örneğe, Hz. Peygamber’i “Allah seni affetsin; daha kimin doğru söylediği sana aydınlanmadan ve yalancılara iyice öğrenmeden niçin onlara izin verdin”⁹⁹ şeklinde ikaz eden âyetleri eklemek gerekir.¹⁰⁰

11. *ادرى* fiili iki mef’ul aldığından dolayı âyetteki *يَذْكُرُ* ve *يَرْكَبُ* fiillerinin fâili müşrik olan kişidir. Böyle olunca Abdullah b. Ümmü Mektûm’a yüzünü ekşitip sırt çeviren kişi Hz. Peygamber değildir. Böyle bir yaklaşım, muhatabın Hz. Peygamber olmadığına delâlet etmemektedir. Çünkü kalb fiilerinde olan iki veya üç mef’ul alması gereken *ادرى* fiili *لعل* harfi ile 2. ve 3. mef’ul alması engellendiği için bir mef’ulle yetinmek zorunda kalmıştır. Buna göre *لعل* den sonrası yeni bir cümle başlangıcı olmuştur. Ancak iki cümle arasında anlam bakımından ilişki devam etmektedir.¹⁰¹ Buna göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır: “(Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek”¹⁰² Bu anlama göre Abdullah b. Ümmü Mektûm’a yüzünü ekşitip sırt çeviren Hz. Peygamber’dir. Gramatik yapı buna daha uygundur.

12. İlk ve sonraki dönem tefsir kaynakları, Abese sûresinin sebab-i nüzûlünün Abdullah b. Ümmü Mektûm’un Resûlullah’tan bir istekte bulunmak için gelmesi nedeniyle Hz. Peygamber’in ona karşı sergilediği tavrın Yüce Allah tarafından onaylanmaması üzerine Allah Resûlü’nü kınamak olduğunu belirtmektedirler.¹⁰³

⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

⁹⁸ Enbiyâ, 21/107.

⁹⁹ Tevbe, 9/43.

¹⁰⁰ Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 228.

¹⁰¹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, Müessesetü't-Târîh, Beyrut ts., c. XXX, s. 93.

¹⁰² Abese, 80/3-4.

¹⁰³ Dahhâk, *Tefsîru't-Dahhâk*, Dâru's-Selâm, Kahire 2009, c. II, s. 935; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, s. 451; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*,

Sonuç

Abese ve *Tevellâ*'nın muhatabı, Arab dili ve belâgatı inceliklerinin Kur'ân'ın üslûbuna yansımaları dikkate alınarak aynı sûre içinde tespit edilmeye çalışılmalıdır. *Abese* sûresinde kullanılan bir kelimenin yazılışları ve okunuşları aynı olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir yerinde kullanılması, o kelimenin aynı anlam ve özellikte olduğunu göstermez. Yüce Allah sûreye üçüncü tekil şahıs zamiri olan *huve* ile başladığından dolayı ilk anda fâilin belirli bir kişi olmadığı izlenimini vermektedir. Ancak sûrenin devam eden âyetlerinden muhatabın Hz. Peygamber olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Yüce Allah'ın burada böyle bir kullanım şeklini tercih etmesi, üstün bir ahlâka sahip olan Hz. Peygamber'in yaptığı davranışın yanlışlığını iltifat sanatı yoluyla anlatmak istemesidir ve böyle bir kullanım şeklini de Fatiha sûresinde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde görmek mümkündür. Aynı iltifat şekli Hz. Peygamber'in kınandığını gösteren *Tevbe* sûresinin 43. âyetinde de görülmektedir. Diğer taraftan Allah'ın sûreye ikinci tekil şahıs zamiri ile başlaması, sûreyi okuyan herkesin gerekli dersi alması ve tebliğ faaliyetlerinde daha dikkatli davranması içindir. Ayrıca Hz. Peygamber'in "*Sen yüce bir ahlâk üzereşin*" âyetine muhatap olması ve onun ahlâkının Kur'ân'da övülmesi, onun yüzünü eksitmesine ve sırt çevirmesine engel değildir. Bu tarz davranışlar her hangi bir insandan sâdır olabileceği gibi, peygamberlerden de ortaya çıkabilir. Bu haller, peygamberlerin peygamberliklerine halel getirmez, aksine beşer olduklarını bütün insanlara gösterir. Hz. Peygamber bu davranışı sergilerken davet metodunu ehem mühim kapsamında

Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. IV, s. 157; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, s. 66; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. X, s. 415-418; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, c. VI, s. 202; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 688; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984, c. IX, s. 26-27; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, c. XXX, s. 56; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kahire 1964, c. XIX, s. 211; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422, c. V, s. 436; Bevzâvî, *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-tevil*, c. II, s. 1132; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 545. Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2009, c. IV, s. 486; İbn Kesîr, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, c. III, s. 599; Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, s. 635; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi'l-Tefsîri'l-Me'sûr*, c. VI, s. 518; Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, c. VI, s. 36-37; Şenkîti, *Edvâü'l-Beyân fi İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire ts., c. IX, s. 47-50; Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1944, c. IV, s. 422; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve's-şîati ve'l-menhec*, Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1991, c. XXX, s. 57-60; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, Basım yeri ve tarihi yok, c. VIII, s. 5571; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, c. VII, s. 38; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, Derseâdet, c. III, s. 518-519.

değerlendirmiş ve davette ehem olanı tercih etmiştir. Yani Hz. Peygamber bireyin faydasından ziyâde toplumun menfaatini dikkate almış ve bu nedenle Allah tarafından kınanmaya mâruz kalmıştır. Ayrıca bu sûrede Allah'ın, Hz. Peygamber'i yapmış olduğu davranıştan dolayı eleştirmesi, O'nun katında şan, şöret, mal, makam ve mevkinin önemli olmadığı, Allah istemedikçe insanın doğru yolu bulamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Hz. Peygamber kendisini eleştiren âyetlere muhatap olduğunda, bir kere hata yaptım, bir daha yapmam diyerek gelen vahyi gizleme yoluna gitmeden, peygambere yakışır bir şekilde kınayanın kınamasını dikkate almadan, herkesin huzurunda âyetleri açıklamaktan çekinmemesi, Kur'ân'ın beşer kaynaklı olmadığını, vahiy ürünü olduğunu kesin bir şekilde açıklamaktadır ve Hz. Peygamber'in de eleştirildiğini ifade etmesi takdire şayan bir davranıştır. Bu sebeple Allah katında insanî makam, mevki ve sıfatlar ilâhî eleştiriye mani değildir. Uygun olmayan hareketler kimden gelirse gelsin ve kime karşı yapılsa yapılsın kişiyi rencide etmeden uygun bir şekilde belirtilmelidir. Böyle bir davranışın Müslümanlar arasında eleştiri kültürünün yaygınlaşmasına, fikir ve ifade hürriyetinin gelişmesine katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tatavvurihâ*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut 2007.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şehabüddin es-Seyyid Mahmûd, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebî'l-Mesânî*, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1301.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2007.
- Bekkâî, Burhanüddin Ebi'l-Hasen İbrahîm b. Ömer, *Nuzumü'd-Dürer fi Tenâibi'l-Âyâti ve's-Süver*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- Bevzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*, Dâru Sâdır, Beyrut 2001.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru'l-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhûl-Beyân Tefsiri*, trc. Komisyon, Damla Yayınevi, İstanbul 1995.
- Dahhâk, *Tefsîru't-Dahhâk*, Dâru's-Selâm, Kahire 2009.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli*

Enfesi Nefis, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Esed, Muhammed, *Kur 'ân Mesajı*, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1996.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Tenvîru 'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbas*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

Gezgin, Ali Galip, *Kur 'ân'da Hz. Peygamber'e Yapılan Uyarılar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.

Hadîdî, Muhammed, *İsmetü'l-Enbiyâ ve'r-Red ale's-Şubuhi'l-Müveccehe İleyh*, Matbaatü'l-Emâne, Mısır 1979.

Hocaoğlu, Mustafa, *Kur 'ân'da Yolculuk-Otuzuncu Cüz 'ün Tefsiri*, Hüner Yayınevi, Konya 2014.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dârü'l-Ceyl, Beyrut 1992.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Müessesetü't-Târîh, Beyrut ts.,

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail, *Hadislerle Kur 'ân-ı Kerîm Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul ts.

_____, *Muhtasar Tefsîru İbn Kesîr*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, basım yeri ve tarihi yok.

_____, *Tefsîru'l-Kur 'âni'l-Azîm*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1979.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1989.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur 'ân*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, *Kur 'ân Sürelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Üç Muhammed*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2009.

- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire 1964.
- Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Mâtürîdî, Muahmmed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'viilâtü Ehli's-Sünne*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, trc. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Mûsâ Cârullah, *Kitâbü's-Sünne*, trc. Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Tefsîru'n-Nesefî*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2009.
- Okuyan, Mehmet, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Öztürk, Yener, “Hz. Peygamber’in Yüce Ahlâkı ve Bazı Deliller Işığında Abese ve Tevellâ İfadelerinin Muhatabını Yeniden Düşünmek”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2003.
- Râzî, Fahreddin, İsmetü'l-Enbiyâ, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 1986.
- _____, *Peygamberlerin Masumiyeti*, trc. Hasan Fehmi Ulus, İlim Yayınları, İstanbul 1986.
- _____, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dârü'l-Hadîs, Beyrut ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Der Seâdet, basım yeri ve tarihi yok.
- Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, trc. M. Emin Saraç - İ. Hakkı Şengüler-Bekir Karlığa, Madve Yayınları, İstanbul ts.
- Süyûtî, Celâleddin, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2010.
- Şenkîti, Muhammedü'l-Emin b. Muhammed b. Muhtar, *Edvâü'l-Beyân fi İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire ts.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Fethü'l-kadîr*, Kahire 1964.
- Tabâtâbâ, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran 1393.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-*

Kur 'ân, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988.

Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasen, *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur 'ân*,
Dârü Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ts

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevra, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı
Yayınları, İstanbul 1992.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur 'âni'l-Mecîd*,
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1944.

Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akâdeti ve's-Şîatî ve'l-Menhec*,
Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1991.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur 'ân Dili*, Eser Neşriyat, Basım
yeri ve tarihi yok.

Zemahşerî, Mahmûd Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-
Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ts.